

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – 190
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

*Де спить на озері баркас
І в добрі вірують прикмети.
Де хліб і сіль – хай буде так! –
Віршами стиглими освячені,
Де зір не в'яне дикий мак
І не кінчаються побачення (Г.Світлична).*

Гнучкість структури КОС дозволяє поєднувати парцеляцію з іншими стилістичними фігурами: повтором, ампліфікацією, градацією, антитезою (*“Треба їх розчинити навстіж, якнайширше, якнайширше! Бо вже довго, дуже довго ми задихалися у важкій, затухлій атмосфері, бо вже довго, дуже довго ані не доходить до нашого вуха шум буйного, бунтарського життєвого моря, ані не можуть передертися до нашого ока величаві панорами залитих гарячим сонцем, пульсуючих життям наших земських краєвидів”*). (В.Бобинський).

Отже, складні конструкції з однорідною супідрядністю є багатим матеріалом для побудови стилістичних фігур, що зумовлене вже самою їх синтаксичною структурою, елементи якої пов'язані у спосіб однорідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ванников Ю.В. Явление парцелляции в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1965. – 39 с.
2. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К., 1982. – 210 с.
3. Єрмоленко С.Я. Стилистический компонент в семантике синтаксических единиц: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – 1983. – 48 с.
4. Марич С.М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови. – К., 1992. – 77 с.
5. Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения. – М., 1978. – 238 с.

Резюме

Исследуются стилистические возможности конструкций с однородным соподчинением с учетом взаимосвязи особенностей синтаксической организации с экспрессивно-выразительными средствами.

УДК 81.161.2

Наталія Шульжук

ЗАГАЛЬНОЛІНГВІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОПИСУ УКРАЇНСЬКОГО ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Дослідження українського діалогічного літературного мовлення і закономірностей його розвитку становить одну з провідних наукових проблем сучасного мовознавства.

Інтерес до проблем діалогічного мовлення пояснюється тим, що мовна комунікація набула величезного значення в сучасному суспільстві. Усне мовлення, незважаючи на постійне зростання ролі таких невід'ємних складників суспільного життя, як преса, книгодрукування, залишається визначальним у процесі щоденного спілкування членів мовного колективу.

Українські мовознавці вже мають певні успіхи в дослідженні усного літературного мовлення [5; 6; 12; 13]. Але, як відзначає А.П.Грищенко, недостатньо в цій галузі вивчене мовлення діалогічне [4].

С.Ф.Занько, детально вивчаючи проблеми мовленнєвого акту в історії мовознавства, дійшов висновку, що “теорія висловлення повинна бути ув'язаною з теорією діалогу” [7, 6]. Напевно, учений має рацію, бо саме в діалозі (особливо в розмовно-побутовому) виявляється барвисте українське усне літературне мовлення, саме діалогічне мовлення є “джерелом живлення всієї системи українського літературного мовлення” [1, 4].

Теорія діалогу досить різнобічна, її формують складники різних параметрів. Роль діалогу в художньому творі уже давно привернула увагу літературознавців. Діалогічне реплікування та виражені ним психічні реакції є предметом вивчення психологів. Соціолінгвістика досліджує діалог у плані типології та форм мовного спілкування. Лінгвісти семіотичного напрямку вивчають співвідношення в діалозі мовної та паралінгвістичної знакових систем. Психолінгвісти вбачають у діалозі одну із форм мовної поведінки, а діалогічні репліки вводяться ними в рамки функціональної теорії та класифікацій мовних висловлень. Деякі спеціалісти з лінгвостилістики цікавляться діалогом як функціонально-стильовим різновидом загальнонародної мови. Нарешті, граматисти концентрують свою увагу на структурі діалогічних реплік, їх зв'язку та взаємодії.

Як бачимо, проблема діалогу має не лише лінгвістичний аспект. Але якими б різними не були причини, що породжують інтерес до діалогічного мовлення представників різних спеціальностей, якими б різними не були власне лінгвістичні підходи до діалогу, вони мають дещо спільне, визначене синкретичною природою діалогу. Тому симбіоз, утворюваний результатами досліджень проблем діалогічного мовлення різними науками, сприятиме всебічному аналізу цього складного та специфічного явища в суто лінгвістичному аспекті.

Формою, у якій реалізується мова як засіб спілкування між членами суспільства і як засіб формування думки, є речення. Якщо з точки зору мови ми вивчаємо ізольоване речення і розглядаємо його функцію як “конструктивно-синтаксичні способи вираження ним свого типового значення” [8, 331], то в мовленні речення набуває додаткових функцій, воно виступає як частина цілого. Реалізуючись у конкретній мовленнєвій ситуації, мовна модель речення може піддаватися різноманітним змінам, перетворенням.

Варто врахувати і те, що особливості синтаксичного ладу діалогічного мовлення за своєю природою двоїсті.

З одного боку, можна виділити групу явищ, що виникають на ґрунті загальних розбіжностей між мовленням розмовним та книжним: лаконічність та еліптичність висловлення, перевага сурядності над підрядністю (хоча і незначна), безсполучникового зв'язку над сполучниковим, велика кількість емоційно забарвлених речень та ін.

З іншого боку, неважко помітити такі особливості, наявність яких визначається виключно специфікою діалогічної мовленнєвої взаємодії, тобто реплікуванням, що має свої закономірності смислового та граматичного співвідношення компонентів (явища синтаксичного паралелізму; обумовленість будови репліки-реакції структурою репліки-стимулу та ін.).

Крім того, характерне для діалогу реплікування визначає той факт, що “мовлення протікає рефлексивно, без попереднього обдумування; підготовка до висловлення відбувається одночасно із сприйняттям чужого мовлення, і тому діяльність учасника розмови скеровується відразу по двох лініях” [2, 344]. А це, звичайно, позначається на структурі фрази: неповнота речень з масою включень, поширеність непередикативних комунікативних одиниць, явища перебудови фраз на ходу (зміщення синтаксичної перспективи) і т. ін.

Синтаксична своєрідність діалогічного мовлення обумовлена й безпосередністю спілкування: наявність недостатньо розгорнутих висловлювань, закономірності порядку слів відрізняються від кодифікованої мови, часта неможливість визначити межі речення та ін.

Структура діалогічного речення знаходиться, звичайно, і під впливом об'єктивних (візуальний, темпоральний, ступінь офіційності, типовість ситуацій, національна специфіка, тема бесіди) та суб'єктивних (вік, освіта, ерудиція, особливості психіки, індивідуальні особливості мовлення, професійна та соціальна кваліфікація, зацікавленість та об'єм знань про предмет розмови) екстралінгвістичних факторів.

Невимушений діалог побутового розмовного стилю – це найприродніше та оптимальне середовище функціонування кінем. За допомогою кінем за той самий відрізок часу можна передати більшу інформацію внаслідок більшої лаконічності жестів порівняно з мовленнєвими елементами. Зміст висловлення, минулий досвід людини та форми виразових рухів, що склалися в суспільстві й повторюються за аналогічних умов, забезпечують простоту розуміння кінеми, її автоматизм та повноту. Тому має рацію Л.П.Якубинський, який, відзначаючи роль кінем у спілкуванні людей, писав: “Ми інстинктивно говоримо, дивлячись одне на одного, дитина часто повертає ручками обличчя матері, коли говорить та чекає відповіді. Саме це інстинктивне бажання бачити одне одного під час розмови та використати в такий спосіб усі можливості розуміння посприяло однією з причин звичаю про “непристойність” сидіти спиною до будь-кого ... під час розмови” [14, 123].

Аспекти вивчення жестів різнопланові: етнографічний, психологічний, естетичний, історичний, соціологічний. Тому жести́ва комунікація є об'єктом дослідження багатьох учених [1; 3; 8; 9; 10; 14]. Нас же передусім цікавить зв'язок жесту з мовним текстом у діалозі, бо ігнорування ролі авербальної системи комунікації в діалогічному мовленні може призвести до неадекватного опису синтаксичної будови діалогічних реплік, оскільки на репліку впливає контекст ситуації, причому позалінгвістична детермінованість відображається на формальних елементах висловлення.

Відзначаючи специфіку структури діалогічного речення, слід сказати, що шкільні та вузівські підручники з української мови орієнтують учителів та учнів передусім на вивчення речень книжно-писемних стилів, які здебільшого і подаються як ілюстративний матеріал при розгляді теоретичних положень синтаксису як простого, так і складного речення, а також абсолютно переважають і у вправах. На наш погляд, такий підхід не зовсім правомірний, оскільки діалогічне мовлення, репрезентуючи усне розмовне мовлення, являє собою поширене явище, що широко представлене і в літературно-художніх творах. Робота над конструкціями діалогічного мовлення дає можливість виявити все різноманіття будови речень, що реально використовується в мовленні, а не лише "типові", "правильні" зразки, що не можуть дати повного уявлення про синтаксичну структуру української мови. Так, наприклад, специфікою діалогу обумовлено існування складноприєднувальних побудов: *"Вези мене хоч на чорті, – тільки вези!"* (О.Довженко); *"Пішла глухими вулицями низом поза левадами, – щоб люди не бачили та не сміялися"* (А.Головко).

Саме діалогічне мовлення репрезентує парцельовані структури: *"... Але це це не все. Хоч це – головне, суть"* (І.Багряний); *"Кинь мені босоніжки! Ой, мерщій! Бо я тут як на сковороді"* (О.Гончар).

Уявлення про перервані та незакінчені конструкції, безумовно, у першу чергу може дати діалог: *"Грицькові менше я вірю, та й про нього недобрі чутки пішли, що з Федорою..."* (М.Стельмах).

Розвиток сучасного мовознавства актуалізував функціональний аналіз синтаксичних явищ, застосування якого дозволяє різноаспектно вивчати синтаксичні явища, тобто враховувати їх функції, граматичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення.

Вважаємо за доцільне розглядати специфіку будови діалогічного речення саме з цих позицій, оскільки це дасть можливість проаналізувати їх як найповніше, враховуючи формально-синтаксичну, семантико-синтаксичну та комунікативну організацію діалогічних побудов, а також взаємодію вище вказаних аспектів (відповідність або невідповідність їх одне одному).

Таким чином, дослідження мовних засобів повсякденного спілкування є актуальним у сучасному мовознавстві, бо "вивчення їх дозволяє визначити діапазон деформованості мовних структур і загальної лабільності мовної системи; воно дає

можливість зазирнути в найближче майбутнє мови – відомо, що переосмислення і розвиток мовних форм відбувається передусім у вільній від консерватизму сфері усного функціонування” [8, 3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Виховання культури усного побутового мовлення // Мовознавство. – 1968. – № 5. – С. 3–11.
2. Винокур Т.Г. О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи. – В сб.: Исследования по грамматике русского литературного языка. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1955. – С. 342–355.
3. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М.: Наука, – 1980. – 104 с.
4. Грищенко А.П. Напрями досліджень з усного мовлення в сучасному мовознавстві // Мовознавство. – 1968. – № 5. – С. 11–16.
5. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.
6. Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К.: Наук. думка, 1965. – 310 с.
7. Занько С.Ф. Основные вопросы лингвистической теории диалога: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казань, 1971. – 19 с.
8. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
9. Капанадзе Л.А., Красильникова Е.В. Роль жеста в разговорной речи // Русская разговорная речь. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. 1970. – С. 235–241.
10. Кучинский Г.М. Диалог и мышление. – Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1983. – 190 с.
11. Скребнев Ю.М. Общелингвистические проблемы описания разговорной речи: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – М., 1972. – 45 с.
12. Українське усне літературне мовлення. – К.: Наук. думка, 1967. – 308 с.
13. Усне побутове літературне мовлення. – К.: Наук. думка, 1970. – 204 с.
14. Якубинский Л.П. О диалогической речи. Русская речь // Труды фонетического института практического изучения языков: Сб. статей под ред. Л.В. Щербы. – Петроград: Изд-во фонет. ин-та практич. изучения языков, 1923. – Вып. 1. – С. 96–195.

Резюме

В статье рассматриваются общелингвистические проблемы исследования украинской диалогической речи. Исследуется синтаксическое своеобразие диалогической речи.

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв’язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супірядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перфоматив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов’янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов’ян	70
---	----

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об’єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідіостилію Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сислового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв’язності та дискретності	132
<i>Хом’як О.І.</i> Принципи ідіостилістичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
Євтушок О.М. Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
Мазяр В.П. Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
Ковальчук Н.П. Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
Лещенко Г.П. Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
Хом'як І.М. Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
Войцешук Л.А. Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
Олексієвець Л.С. Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.